

ÜNİVERSİTE-SANAYİ İŞBİRLİĞİ PROGRAMI ÜZERİNE BİR ELEŞTİRİ*

Metin ÖZÜĞURLU

Giriş

Araştırma ve eğitimin birliğine dayanan geleneksel üniversite sistemi, dünya çapında önemli dönüşümler yaşıyor. Ülkemizde de üniversiteler, hukuksal ve kurumsal çerçevesi YÖK'le çizilen ve temel dinamikleri küresel piyasa mekanizmaları tarafından belirlenen etkenlerle yeniden şekilleniyor. "Üniversite-Sanayi İşbirliği" (bundan sonra kısaca ÜSİ denilecek) kavramı, bu süreç içerisinde özel bir yere sahip.

ÜSİ'nin tarihsel gelişimini, deneysel kökenli teknolojilerin yerini bilimsel kökenli teknolojilerin almasıyla başlatmak mümkündür. Bu oluşum, İngiliz Sanayi Devriminin sağladığı zemin üzerinde gerçekleşti ve 19. yüzyılın ortalarından itibaren ivme kazanarak sürdü. Aynı tarihlerde, bir geç sanayileşme yolu olarak Almanya'da yürürlükte olan Listgil strateji, II. Dünya Savaşı'ndan sonra yetkinleşerek yaygınlaşacak olan bilim-teknoloji-iktisat politikaları demetinin korporarist modelinin ilk örneklerini veriyordu.

20. Yüzyıla girerken sadece üniversitenin değil, bir bütün olarak

"Cismani veya ruhani iktidarların vermektен hoşlandıkları bilimsellik beratlarının etkilediği kişiler bilmelidir ki, 1840'lı yıllarda sanayici Grandin, çocuk çalıştırmanın genellikle cömert bir davranış olduğunu göstermiş 'hakiki bilgiler'e Sanayi Odası'nın kürsüsünden teşekkür ediyordu"

Pierre Bourdieu

eğitim sisteminin yeni sanayi ekonomilerinin bir uzantısı işlevini görmeye başladığını, okulların "hem devlet hem de şirketler için itaatkâr hizmetçiler üretme sorumluluğunu" yüklediğini söylemek mümkündür. Bilim ve teknoloji ilişkisinin üniversite bünyesinde kurumsallaşması, sanayiinin zaferiyle ve ekonomik rekabet ortamıyla yakından ilintiliydi. Bu dönemde, siyasal alanda olduğu kadar, pozitivist evrenselci bilim anlayışının egemen olduğu üniversitelerde de canlı tartışmalar yaşandı. Eğitim, toplumun yenilenmesine göre mi, ekonomik rekabetin gereksinimlerine göre mi örgütlenecekti? Eğitilmiş insan mı, özgür insan mı hedeflenecekti? 20. yüzyılla birlikte Batı'da genel olarak eğitim alanı ve üniversiteler, sanayi kapitalizminin gereksinimleri ile, siyasal demokrasinin gereksinimleri arasındaki çatışmalar tarafından biçimlendi, örneğin İngiltere'de Fabianlar'la birlikte sanayi toplumu konu alan politika yönelimli sosyal araştırmalar da 19. yüzyılın sonlarında üniversite bünyesinde kurumsallaştı. Daha çok ahlaki ve kültürel bir güç odağı olan üniversitelerde politika yönelimli bu ve benzeri çalışmalar, sanayi

* Bu yazı, 1998 1 / 2 sayılı Kültür ve İletişim Dergisinde yayınlanan "Üniversite-Sanayi İşbirliği Programı Üzerine Bir Eleştiri" isimli makaleden kısaltılarak alınmıştır.

toplumunun sosyal refah eksenli örgütlenmesinde ihmal edilemeyecek etkilerde bulundu.

Devletin genişleyen etkinlik alanı 20. yüzyılın başlarından itibaren eğitimi olduğu kadar, bilim-tekno- loji sarmalını da yörüngesine dahil etti. Üretimin bilime dayalı yapısıyla gelişen ilişkiler setini ulusal ölçekte sistemleştiren ve kısaca “bilim poli- tikası” başlığıyla adlandıran müda- haleci devlet politikaları ise, II. Dün- ya Savaşı’ndan sonra ortaya çıktı. Bilim politikası, Keynesgil makro iktisadın ve kalkınma iktisadının tamamlayıcı unsuru oldu. Üretim fonksiyonlarının ölçülmesi yoluyla genel verimlilik artışının (teknik ilerlemenin) kökeninde bilimsel ve teknik araştırma faaliyetlerinin bu- lunduğunun anlaşılması, “*sermaye ve işgücünü yaygın bir biçimde arttırmadan hasılayı çoğaltmaya çalışan kalkınmacılara yeni bir imkan sağlıyordu: Araştırma faali- yetlerini iktisadi kalkınma amacına yönlendirmek. Bunun teknik adı da bilim politikası idi*”. Bu süreç bo- yunca üniversite kurumu, ulusal bilim politikası içinde genellikle devlet dolayımıyla yerini alırken, 1970’lerle birlikte bu ilişki biçimi çeşitlenerek dönüşmeye başladı. Yaşanan dönüşümün en çarpıcı yanını, üniversitenin kurum olarak özel sanayi sermayesi ile girdiği organik ilişki oluşturdu.

Dünya ekonomisinde ve üretim su- recinde meydana gelen dönüşüm- ler bir kenara bırakılırsa, 1970’lerin ortalarından itibaren üniversiteleri değişim yönünde içerden zorlayan ana faktör eğitim talebinin kitle- selleşmesiydi. Batı’da üniversite eğitime yönelik talep patlaması Keynesgil politikalarla şekillenen toplumsal ve kültürel koşulların itkisiyle, ama tam da Keynesçi- liğin krize girdiği bir dönemde, yaşandı. Bu durum karşısında kıta Avrupası üniversiteleri genel- lelikle mesleki eğitimi ayrı bir kurum- sallaşma (meslek yüksek okulları

gibi) içinde sürdürerek, araştırma ve eğitim birlikteliğine dayalı gele- neksel yapısını korumaya çalıştılar. Ancak sosyal devlet kazanımlarının aşındırılması ve tasfiyesi ile birlikte, üniversitelerin içine düştükleri kriz derinleşerek sürdü.

1980’lerle birlikte üniversite, ye- nilik (innovation) sisteminin bir parçası olarak araştırma-geliştir- me (bundan sonra kısaca Ar-Ge denilecek) faaliyetlerine girmek ve global pazarda rekabet edebilecek “insan sermayesini” yetiştirmek se- çenekleriyle karşı karşıya bırakıldı. Artık üniversiteden, “*teknoloji belir- lenimli ekonomide, yeni sanayilerin kuluçka makinası*” olması beklen- mektedir. ÜSİ’yi, bu beklentinin programatik ifadesi olarak değ- lendirmek mümkündür.

Gelişmiş kapitalist ülkelerde üni- versitelerin, bu alanda oldukça yol aldıkları biliniyor. Üniversite- lerin bu yönelimi mutlak bir onay ve destek görmediği gibi, ciddi direniş ve eleştirilerle de karşıla- şıyor. Daha şimdiden üniversite bağımsızlığının erozyona uğradığı; eğitim işlevi değersizleşirken, araştırmanın kesin bir hakimiyet kurduğu; bazı disiplinlerin adalet- siz bir şekilde üstünlük sağladığı; sanayi ve ekonomi politikalarına endeksli yapısıyla akademisyen- lik mesleğinin etik değerlerinin ve üniversitelerin toplumsal meşruiye- tinin zedelendiği gözleniyor.

12 Eylül 1980 askeri darbesi ile köklü dönüşüm yaşayan üniver- site sistemimiz, içine düştüğü yapısal sorunların yanısıra, bilim ve piyasa arasında karmaşık bir hal alarak gelişen ilişkilerle de sarsılıyor. Askeri darbenin ürünü olan YÖK sistemi, 1990’ların başından itibaren kendisini global piyasa yönelimli bir dönüşüme hazırlıyor. Yerleştirilmeye çalışılan “*piyasacı üniversite*” sistemi, 12 Eylül’ün tepkisel ve tutucu düzen- lemesinin mantıklı devamı olmakla birlikte atılımcı özellikler taşıyor

ve “yenilikçi” retorikleriyle başta TÜBİTAK gibi bilim topluluğunun saygın bir kurumu olmak üzere geniş bir çevrenin desteğini almış gözüküyor.

Türkiye’de Piyasacı Üniversiteye Doğru

Türkiye’de üniversite sistemi, Ba- tılılaşma ve modernleşme hede- finin sadece ideallerine değil, bu hedefin somut siyasi programına da bağlılık içinde şekillendi. “Türk üniversite tarihinin bir müdahaleler tarihi” oluşu, kanımca, şekillenişin- deki bu özgülükle yakından ilişki- lidir. Çünkü bir “müdahale aracı” olarak üniversite modernleşmenin siyasal program düzlemindeki asli unsurlarından biri olmuştur. Bu çerçevede siyasal erk tarafından değişen konjonktüre bağlı olarak yeniden tanımlanan ve yürütülen siyasal programla çelişen üni- versite inisiyatifleri baskı altında tutulmuştur. İktidarın siyasal prog- ramına “uyumsuzluk” ya da “dire- niş” gösterenler “üniversiteyi siya- sallaştırdıkları” gerekçesiyle tasfiye edilmişlerdir. Ama bu tasfiyeler, yukarıda değinilen özellik gereği sadece siyasal iktidarlar tarafından yapılan “dış” müdahaleler olarak değil, aynı zamanda “iç tasfiyeler” olarak da yaşanmıştır. Dolayısıyla özerk ve özgür üniversite müca- delesi, ki buna “üniversiteleşme” mücadelesi de denebilir, bir bütün olarak üniversitenin siyasal iktidara karşı vereceği mücadeleden ibaret olmayıp, aynı zamanda ve aynı öl- çüde üniversite içi bir mücadeleyi de hep gerektirmiştir.

Genç Cumhuriyet yerleşirken, Türk üniversitesi de Kıta Avrupası geleneğini takip ederek, kürsü sistemi temelinde araştırma ve eğitiminin birlikteliğine dayalı bir kurumsallaşma yaşadı. Oluşumu itibarıyla üniversitenin, 1960’lar- da benimsenen plânlı kalkınma çabasının kurucu unsurlarından

biri olması olağandı. Ulusal bilim politikasının planlı kalkınma zaman içinde tanımlandığı Birinci Beş Yıllık Plan'da araştırma faaliyeti, sınai ve teknolojik gelişmenin yanısıra, iktisadi ve sosyal konularda da "gelişmeyi destekleyen ve hızlandıran en önemli unsurlardan" biri olarak değerlendirilmiştir.

Toplum ve teknoloji alanında üniversite, hem alanın kendisinden (sanayi ve somut toplumsal aktörler), hem de siyasal iktidarlardan görece özerk bir bilimsel etkinliği, devlet dolayısıyla 1980'e kadar sürdürdü. Üniversitenin kurumsal şekillenmesi ve akademik ortam, söz konusu etkinliğe tabi olmadığı gibi, kendi içinden eleştirel bakış açılarının çıkabilmesi ve etkinlik kazanması da mümkün oldu. Özetle 1930'lardan 1980'e kadar ülkemizde, Alman/Fransız üniversite geleneğine yaslanan ve "universitas idealini gözetmeye itina göstermiş" bir modelin varlığından söz edilebilir.

12 Eylül 1980 askeri darbesi ile birlikte üniversite sistemi, bilim-teknoloji ve iktisadi-sosyal politika etkinlikleri açısından yeni ve farklı bir döneme girdi. Yeni liberal politikalarla devletin küçültülmesine dönük adımlar atılırken, üniversitenin geleneksel politika etkinlik alanı da daraltıldı. İktisat politikalarının "prenslere", teknoloji ve toplum politikalarının ise "piyasanın sonuçlarına" emanet edildiği bir dönem başlamıştı.

1980'lerin sonlarından günümüze, TÜBİTAK başta olmak üzere, YÖK ve üniversiteler "Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikası" içinde yeniden etkin bir konum elde etmiş olmanın coşkusu içindeler. Bir zamanlar planlı kalkınma amacına bağlı tanımlanan ulusal bilim politikası, günümüzde sanayiinin rekabet gücünü geliştirmeye hasredilmiştir. Bu yönelim, hem globalizmin kelâmı olarak kutsanmakta,

hem de "ulusal" bir görev olarak sunulmaktadır.

Kuramsal Dayanaklarıyla ÜSİ

ÜSİ'nin temel dayanağı, sanayiye yönelik Ar-Ge faaliyetlerinin sınai yeniliği geliştireceği ve böylece ekonominin rekabet gücünü arttıracığı şeklindeki kabuldür. Bu kabul kendi meşruiyetini, içinde yaşadığımız dünyanın köklü bir şekilde değiştiği; artık her yönüyle farklı bir evrenin başladığı yönündeki tesbitlere dayandırmaktadır. Köklü değişimin ve yeni evrenin, konuyla ilgili belli başlı unsurları şöyle sıralanabilir: (a) Toplumlar, sanayi evresinden, malumat (enformasyon) evresine geçmiştir, (b) Dünya ekonomisi, "büyüklük" ekonomilerinden, "esneklik" ekonomilerine geçmiştir; globalleşme, esnek üretim ve otomasyonu gerekli kılarken; karşılaştırmalı rekabet gücüne dayalı, dışa açık ve piyasa öncülüğünde bir küresel pazar oluşmuştur, (c) Bilgi, ticarileşerek üretici güç haline dönüşmüş; üretim sürecinin bilgi ve teknoloji içeriği güçlenmekle kalmamış, üretimin teknolojik tabanı, jenerik teknolojiler yönünde değişmiştir.

Bu temel kabul ve tesbitler ışığında, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer aldığı gibi, Türk sanayiinin temel sorunu yeniliğe dayalı rekabet gücünü kazanmak olarak ifade edilmiştir. Resmi belgelerde sorun bu şekilde ortaya konduktan sonra, bilim-teknoloji-sanayi sarmalı içinde geliştirilen çözüm önerileri de, ulusal hedefler olarak benimsenmiştir. Bu alanda devlete biçilen yeni rol, Ar-Ge fonlarının yönetimi ve kamu desteğinin yönlendirilmesi, eğitim ve sanayi ile diğer kilit sektörlerin düzenlenmesi gibi unsurları içeren "ulusal bilim ve teknoloji politikalarını" üretmesidir. Böylece ÜSİ, üniversitelerin gündemine, ulusal

bilim ve teknoloji politikasının en temel ve stratejik unsuru olarak girmektedir.

ÜSİ'nin üniversite ve sanayici için bir tercih değil, fakat yaşamsal bir zorunluluk olduğu söylenmektedir. Neden yaşamsal olduğu sorusu şöyle yanıtlanmaktadır: Bilimin teknoloji içeriği, teknolojinin de bilim içeriği güçlenmiştir. Karşılıklı bağımlı hale gelen bilim ve teknoloji (bilim-teknoloji sarmalı) bu işbirliğinin "nesnel" gereğesidir. İkinci olarak ÜSİ'nin odağında yer alan Ar-Ge faaliyetleri, hem rekabet üstünlüğünün elde edilmesinde, hem de kârın gerçekleşmesinde elzemdir. Ar-Ge faaliyetleri, uzun süreyi, maliyeti ve riski (kârlılığın belirsizliği) içerdiği için, mutlaka üniversite bünyesinde ve öncülüğünde yapılmalı; sanayiye üniversite (devlet) güvencesi verilmelidir.

Sıralanan gerekçeleri açmak için TÜBİTAK metinlerine bakılabilir. TÜBİTAK'a göre, Türkiye sanayii, rekabet edebilmek ve var olabilmek için jenerik teknolojilere uyum sağlayarak, teknolojik yeteneğini yükseltmelidir. Dolayısıyla sanayiinin önünde, bilim ve teknoloji sisteminin, ya da kısaca Ar-Ge'nin bir parçası olmak dışında başka seçenek yoktur. Bilim ve teknoloji sisteminin odağında üniversiteler yer aldığı için, sanayiinin üniversite ile işbirliğine yönelmesi yaşamsal; yaşamsal olduğu kadar kaçınılmazdır. Gerçi yapılan araştırmalar sanayicilerin başka bazı amaçları olduğunu da göstermektedir, örneğin SRI International'ın 1984 yılında Amerikan sanayicileri üzerine yaptığı bir araştırmada, sanayicilerin bu işbirliği ile pazardaki teknolojik üstünlüğü ele geçirmenin yanısıra, üniversitenin toplum nezdindeki prestijinden yararlanarak firma imajını düzeltmeyi amaçladıklarını da ortaya koymuştur. "üniversite laboratuvarlarında test edilmiş deterjanlar" bize de

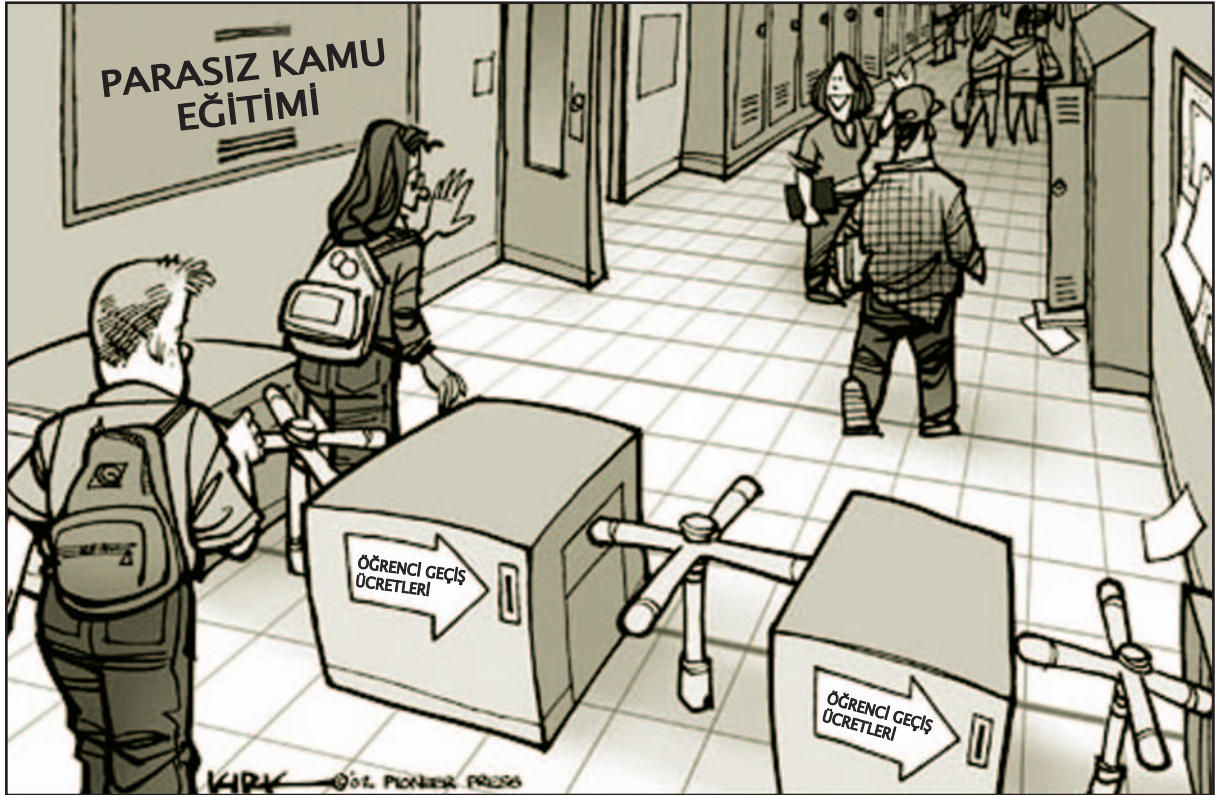
yabancı değildir. Üniversite tabe-
lası “bilbordlaşmaktadır”. Bazen
pazarlanan yerkürenin geleceği
de olabilmektedir. TÜBİTAK ise
soruyor; “sanayi için yaşamsal
hale gelen işbirliği sorunu, acaba,
işbirliğinin diğer tarafını oluşturan
üniversite için de aynı ölçüde
yaşamsal hale gelmiş midir?” So-
runun dili, yanıtı da belirtiyor. TÜBİ-
TAK için, teknolojinin bilimsel içerik
kazanması ve bilimsel faaliyetlerin
de teknolojiye olan bağımlılığının
artması sonucunda “evreni bir
bütün olarak kavramakla uğraşan”
üniversite, zaten “kendi iradesi dı-
şında” sanayi ile işbirliğine yönel-
miş durumdadır. Aynı şekilde bilim
insanı da “kendi sübjektif niyeti ne
olursa olsun, objektif olarak, reel
üretim sürecinin en önemli unsur-
larından biri haline gelirken, kendi
özgür iradesi dışında, o sürece
doğrudan bağımlı hale gelmiştir”.
Bilimsel faaliyet teknolojiye bağımlı
hale geldiği için, bu “yaşamsal ihti-
yacı” karşılamanın en “mükemmel

yolu” hiç kuşku yok ki, sanayi ile
girilecek işbirliğidir. Ayrıca ÜSİ, üni-
versitenin salt kendi çıkarı (bilimsel
faaliyet) için “mükemmel” bir yol
olmayıp, aynı zamanda toplumsal
sorumluluğu gereği üstlenmesi
gereken bir yükümlülüktür de.

Bilim ve teknoloji, girişimci firma
temelinde sanayi için bir varoluş
sorunu olarak tanımlanmışken,
birden bire firma çıkarından top-
lum çıkarına sorunsuz bir şekilde
sığarmıştır. Bu nokta son derece
önemlidir; zira bir yanda “küçük
devlet” esprisiyle, diğer yandan
YÖK tahribatıyla üniversitenin
zaten sarsılmakta olan toplumsal
meşruiyeti, sermayenin çıkarına in-
dirgenen bir toplumsal sorumluluk
anlayışı ile hepten tahrip olacaktır.
Öte yandan bilim insanlarının ken-
di iradeleri dışında üretim sürecine
bağımlı hale geldikleri şeklinde
yapısalcı tahliller yapılırken, gerek
teknoloji ve gerekse de üretim sü-
recinin sadece teknik/ekonomik
değil, aynı zamanda ideolojik ve

siyasal boyutlarının bulunduğu
hep göz ardı edilmektedir.

ÜSİ yaklaşımı içinde “sanayi” kav-
ramı, bütün aktörleri ile sınıai yapıyı
değil, sadece sanayiciyi içermek-
te; resmi metinler de “sanayi” ve
“sanayici” kavramları, bağlamına
göre birbirinin yerine sorunsuz bir
şekilde kullanılmaktadır. “Ulusal
bilim ve teknoloji” politikasının öz-
nesi, girişimci firmadır. Firmanın
rekabet gücü yükselirse, kümüla-
tif olarak sanayiinin ve ekonominin
rekabet gücünün de yükseleceği
savlanmaktadır. Böylece firmanın,
dolayısıyla sanayiinin, dolayısı-
yla ekonominin rekabet gücünü
yükseltmek, üniversiteler ve bilim
insanları açısından, sırasıyla ulusal
bir ödev, toplumsal bir sorumluluk
ve bilimsel faaliyet için yaşamsal
bir ihtiyaç olmaktadır. Görüldüğü
gibi üniversiteler ve akademis-
yenler, sanayi ile iş birliği yolunda
globalizmin egemen söylemiyle
yoğrulmuş baskıcı bir retorikle kar-
şı karşıyadır. Zira, ÜSİ'ye kuşkuyla

Kirk.Anderson zmag.org

bakanların çağdaşlığı ve bilimselliğinden olduğu kadar, topluma ve ulusa karşı sorumluluklarından da kuşku duyulacaktır.

Gelişmiş kapitalist ülkelerle kıyaslandığında Türkiye’de üniversite-sanayi işbirliği yönünde atılan adımların henüz yetersiz olduğu ve bugüne kadar ikircikli politikalar izlendiği söylenebilir. TÜBİTAK’ın terimleriyle “bilginin ticarileşmesinde pazar talebinin ve rekabetin taşıyıcısı olan özel sektör ve üniversite arasındaki diyalog gelişmiş” değildir. 1980’lerin ortalarından itibaren bu yönde adımlar atan İTÜ, ODTÜ, Ege ve Eskişehir Anadolu Üniversitesi’nin teknopark girişimleri emekleme evresinde olsa da, genel olarak bilim ve piyasa ilişkisi karmaşık bir hal alarak gelişmektedir. ÜSİ, bir yanıyla da bu karmaşıklığı giderecek bir program olarak da düşünülmektedir.

I. Bilim-Teknoloji Şurası çalışmalarında ezici çoğunluğunu üniversitelerden ve işveren çevrelerinden yaklaşık oranlar da gelen üyelerin oluşturduğu Üniversite-Endüstri-Devlet İş birliği Komisyonu tarafından hazırlanan 1990 tarihli rapor, ÜSİ yolunda atılmış en kapsamlı fikri hazırlık olarak görülebilir. Komisyon belgelerinde akademik kadroların yeni esaslara göre düzenlenmesinden, müfredata ve döner sermaye mevzuatına kadar uzanan ve sayısı 120’yi bulan değişiklik önerileri yer alıyor. Yeni YÖK yasa taslağına da feyz vermiş olması muhtemel olan bu çalışma, üniversite sisteminde piyasanın yarattığı kaotik sonuçları sistemleştirerek, üniversiteyi sanayi(cı) ile işbirliğine hazırlıyor. ÜSİ’nin temelinde Ar-Ge faaliyeti yer aldığı için, önerilerin öncelikli ve ağırlıklı konusunu, araştırma olanaklarının düzenlenmesi oluşturuyor. Üniversitenin detaylı bir şekilde yeniden yapılması, bu önceliğe bağlı

olarak tanımlanıyor. Bu amaçla geliştirilen politika önerileri, ana hatlarıyla şöyle özetlenebilir:

• *Üniversitelerde gerçekleştirilen araştırmaların yüzde 90’ını oluşturan ve lisansüstü eğitimin bir parçası olarak yapılan çalışmalar, salt akademik derece amacına bağlı olmaktan çıkarılmalı ve büyük ölçüde sanayi işbirliğinin ihtiyaçlarına yönettirmelidir.*

• *Lisansüstü araştırma konuları, sanayinin gündeminde ki konulardan seçilmeli; güdüm-lü araştırmaların denetiminde sanayiciler de yer almalıdır. “Sanayicilerin yönetiminde gerçekleştirilecek uygulamalı araştırma projeleri ÜSİ için kalkış noktası” oluşturacak ve böylece “profesyonel bilim ve teknoloji yönetimi”nin tesisi mümkün olacaktır.*

• *Profesyonel yönetim anlayışı içinde üniversite elemanları ve sanayiden uzmanlar birbirlerinin programlarında kolayca yer alıp çalışabilmelidir. Aynı şekilde akademisyenlerin sanayide uzun süreli çalışmaları için yasal düzenlemelere gidilmelidir.*

• *ÜSİ, üniversite özerkliği ve özgür bilimsel faaliyet gibi üniversitelerimizin temel sorunlarını da çözecektir. Yeter ki, “sanayici, bilimcilerin bağımsız entellektüel faaliyetlerine kaba müdahaleler yapmamak için duyarlı” olsun. Zira yeni düzenleme ile “akademik ortamın özel koruma gerektiren yapısı, belki de devletten çok sanayicinin sorumluluk alanına” girecektir.*

İşverenlerin “seçkinler kulübü” TÜSİAD’ın 1994’de yayınladığı üniversite raporunda yer alan “girişimci üniversite” modeliyle bütünleşen yukarıdaki öneriler, kitlesel eğitimin yanısıra “seçkin” öğretim veren ayrı bir kurumsal

laşma önerisini de beraberinde getiriyor. “Seçkin” öğretim hedefi, araştırmayı eğitimden kopartan ve günümüzde Kıta Avrupasını da etkisine alan Anglo-Amerikan üniversite anlayışının bir ifadesidir. “Anglo-Amerikan dünyasında üniversiteler, artık, büyük oranda uygulamalı doğa bilimlerinin ve daha küçük oranda uygulamalı “sosyal bilimler”in tahakkümünde, pazar ekonomisine hizmet eden kurumlar” haline gelmiştir. Ülkemizde de YÖK eliyle son yıllarda bu yönde çeşitli adımlar da atıldı. “Seçkin öğretim” verecek olan az sayıdaki üniversitelerde, lisans programları daraltılarak, lisansüstü programlara ağırlık verilmiş; enstitüler aracılığıyla “sorun yönelimli” konularda açılan lisansüstü programlar, disiplin yönelimli programlar pahasına güçlendirilmiş; asistanlık ünlü 50. madde ile “burslu öğrenci” statüsü ne evrilerek tümüyle tasfiyeye uğramış ve araştırma görevlisi devri hızlandırılmış; “öğrenci asistanlığı” uygulamasıyla düşük ücret karşılığı azami asistan verimliliğinin alınması yoluna gidilmiş; böylece Amerika’da öğrenci tepkilerine neden olan “öğrencilerin proleterleşmesi” süreci, kıyısından köşesinden bizde de başlatılmış; kurulan vakıflar aracılığıyla özelleştirme yolunda hayli mesafe alınmış; akreditasyon tesbiti için pilot çalışması gerçekleştirilmiştir.

Türkiye’de üniversiteler, temel bilimleri ve felsefi-teorik araştırmaları değersizleştiren; uygulamalı bilimleri ve politika yönelimli görgül araştırmaları ya da kısaca “proje bilimi” teşvik eden Anglo-Amerikancı modelin yörüngesine sokulmuştur. Bu yönelimin, temel bilimler ve teorik araştırmalarda büyük birikime ve güçlü geleneklere sahip gelişmiş ülkelerdeki sonuçlarıyla, bizim gibi zayıf birikim sahibi çevre ülkelerdeki sonuçları, kuşkusuz, farklı olacaktır. Bütün

bunların enine boyuna tartışılma zamanı çoktan gelmiştir.

Piyasacı Üniversite, Üniversite Olabilir mi?

The Economist dergisi üniversite dosyasında ortaya attığı “fakülte mi, firma mı” sorusuyla, eş zamanlı iki gelişmeye dikkatleri çekiyor. Bir yanda, bu yazıda döne döne vurgulandığı gibi fakülteler “firmalaşıyorlar”. Diğer yanda büyük firmalar (McDonald, Disney, Microsoft, General Electric, vb.), kendi bünyelerinde uygulamalı araştırmalar yapan ve mesleki uzmanlaşmaya dönük eğitim veren birimler oluşturuyorlar ve bu birimlere de genellikle “üniversite” adını veriyorlar. Economist’e göre üniversiteler bilgi üreten, yaygınlaştıran ve kullanan kurumlarsa, örneğin Microsoft gibi firmaları da aynı kategoride değerlendirmek mümkündür. Fakülte ya da firma farketmiyor; her iki durumda da

bilgi üretimi kâr amacına, bilginin yayılması ise ticarileşmesine bağlı hale geliyor.

Öyle anlaşıyor ki bilim topluluğu yeni yüzyıla, bilimsel bilginin hangi saiklerle üretileceği ve hangi yollarla yayılacağı gibi kadim sorular etrafında yeniden saflaşarak girecektir: Bilgi üretimi kendi meşruiyetini insanın özgürleşme (emancipation) ereğine mi, sermayenin kâr motifine mi dayandıracaktır? Sermaye, 19. yüzyılın sonlarında olduğu gibi, 20. yüzyılın sonlarında da bu soruyu güncelleştirmiştir. Aynı şekilde üniversite, kökleri Rönesans geleneğine uzanan “kullanımı olmayan”, “işlevsiz” bilgi üretimine bünyesinde yer verebilecek midir? Bilgi toplumsallaşarak mı, ticarileşerek mi yayılacaktır? Bilimsel bilgi, insanlığın evrensel bilgi haznesine ait ve kamusal kullanıma açık mı olacaktır, yoksa mülkiyet rejimine ve meta ilişkilerine mi tabi olacaktır? Kimilerine son derece kategorik ve hatta geride

kalmış gelse de bu sorular, bilim topluluğu açısından biri maddi diğeri etik, iki temel meseleyle ilgilidir.

İlki, bilim topluluğunun maddi varoluş koşullarını (fiziksel ve entellektüel yeniden üretimini) nasıl idame ettireceği sorunudur. Bu sorun sadece bilim topluluğunun kendi “bencil” ihtiyaçlarıyla sınırlı değildir. Sorun, aynı zamanda bir demokrasi sorunudur. Sermayedarlarla kader birliğinin programı olarak ÜSİ üniversiteyi; global sermayenin anti-sosyal siyasal programı ise insanlığı yeni bir “Ortaçağ kapanmasına” doğru sürüklemektedir. Bu yargıyı abartılı bulanlar olabilir. Ama ben “para getirmeyeceği” gerekçesiyle felsefe dersleri çalıştığı kurumun (University of West England) yaz okulu programından çıkartılan İngiliz felsefeci Billington’un öfkesini ve “yeni bir Karanlık Çağ’ın işaretlerinden pek çoğunun ortaya çıktığı” yönündeki inancını paylaşıyorum.

Billington'a göre, "emlakçılara ve muhasebecilere öğretmenlerden ve düşünürlerden daha çok değer veren bir ülke, aslında dükkan sahiplerinin ülkesi haline gelmiştir ve bunun, genç, yaşlı birçok insan için sonuçlarını itidalle karşılamak zordur. Bir kapı kapanırken, öteki tıkanmaktadır".

İkincisi, "Bilimsel Faaliyet: Ne İçin?" sorusudur. "Bilimsel bilgi evrenseldir ve insanlığın ortak hazinesine aittir" şeklindeki aydınlanmacı düsturdan kaynaklanan anlayışın, 20. yüzyılın son çeyreğine kadar bilimsel etiğin egemen ilkesini oluşturduğu söylenebilir. Sermayenin kâr motifi çerçevesinde kendi varlığını ve faaliyetini meşrulaştıran bilim, oluşacak zenginliğin toplumun refah düzeyini arttıracaklarını ve sonuç olarak insanlığa hizmet edilmiş olacağını ileri sürebilir, ki sürmektedir. Bu savın, erkek ve kadın emekçilerin yaşam koşulları sermayenin kâr tutkusu altında tahrip edilirken, ikna ediciliği zordur. Aynı şekilde "üretkenlik koalisyonu" içinde üretilen bilginin, aynı zamanda insanlığın evrensel bilgi hazinesine ait olduğu; bilginin ticarileşerek yayılıyor olmasının da bir nevi toplumsallaşması anlamına geldiği iddia edilebilir, ki edilmektedir. İddia sahiplerinin yanıtlaması gereken soruyu The Economist şöyle soruyor: "(...)eğer rekabet amacıyla araştırma yapılacaksa araştırma sonuçlarının yayınlanması ve diğer ülkeler tarafından elde edilmesi bir çeşit hırsızlık olmaz mı?". Yanıt olarak sadece patent altına alınmış bir evrensellikten söz edilebilir. Ancak üretilen bilginin, kamuya/piyasaya sürülme zamanlaması da rekabetin stratejik unsurlarından biri olduğu için, "patentli evrensellik" bile bilgiyi erişilebilir kılamayacaktır.

YÜKSEK ÖĞRENİM KULESİ

Fakülte mi? Firma mı?

Genetik alanında faaliyet gösteren Amerika kökenli Genentech şirketi sahiplerinden Swanson üniversite ile iş çevreleri arasında kurulan iş ilişkilerine kuşkuya bakanları, bilim tarihi hakkında yeterli görüşe sahip olmamakla eleştirir ve ekler: "(üniversiteler) birçoğu kendi profesörleri tarafından kurulan yeni biyoteknoloji şirketleri ile ilişkilerinde daha karmaşık sorunlarla karşı karşıya bulunuyorlar". Swanson'un sözü nü ettiği karmaşık sorunlar, bilim insanlarının ve üniversitelerin bizzat girişimciliğe soyunmalarıyla ilişkilidir. Üniversiteler artık temel araştırmalarda yaptıktan katkıların getirışinden alacakları payla, kâr amacıyla yapacakları yatırımlarla uğraşıyorlar. Üniversitenin girişimciliğe soyunduğu bir zamanda Swanson'a göre "Amerikan bilginlerinin dehasını ve girişimci kapitalistlerin yürekliliği"ni bir araya getiren iş birliğinden rahatsızlık duymak anlamsızdır. ÜSİ'yi savunan çalışmasında Zengingönül firmaların üniversitenin karşı karşıya kalacağı "karmaşık sorunlar" hakkında şunları söylüyor: "Bir sanayi işletmesi için araştırma yapan akademik personel, kendi aralarında para akışını amaç dışı bir kullanıma sokabilecektir. Resmîlik kazanmış kontratların üniversite üyeleri arasındaki adaletsiz dağılımı, üniversite içinde huzursuzluklara yol açabilecektir" Zengingönül'e göre bu sorunlar geçiş sürecine özgüdür ve zamanla sistem olgunlaşacaktır. Olgunlaşan sistem içerisinde, artık üniversite mekanından mı, işbölümü ve işleyiş mantığı sermaye dinamikleri tarafından belirlenen firmadan mı söz ediyor olacağız?

Üniversite, tanımı gereği sadece bir "öğretme atölyesi" değildir. Değerlerin ve tavırların aktarıldığı, erkek ve kadın öğrencilerin dün-

yayı ve kendilerini keşfetmelerine, bağımsız düşünme ve çalışma yetisi edinmelerine olanak sağlandığı yerdur. Aynı şekilde üniversite, tanım gereği kısa vadeli yarar gözetmeden de bilim ve araştırma yapılabilen bir yerdir. Üniversiteyi bir şirketin Ar-Ge'sinden ayıran özellik, ilkinin temel, ikincisinin uygulamalı araştırmalar yapması değil, onun "işlevsiz" araştırmalar yapabilme "lüksüne" sahip olmasıdır. Bu iki özellik, kâr mantığına dayalı işleyişle çelişir. Sorunun aşılması ise, çelişkili durumun ya üniversite ereğine sahip üniversite, ya da firmalaşan "üniversite" -ki artık o bir firmadır- lehine çözümlüyle mümkündür.

Sanayi çevreleri ile girilen işbirliğinin sonuçları açısından üzerinde önemle durulması gereken bir nokta da, teknik ve mühendislik bilimlerinin, tarih, felsefe ve insan bilimleri (edebiyat ve sanat) pahasına üniversitede hakimiyet kuruyor oluşudur. Sosyal bilimler bilindiği gibi temel disiplinler aleyhine yaşanan aşırı uzmanlaşmaya dayalı parçalanmadan muzdariptir ve yeni arayışlar içindedir. Sermaye-bilim ilişkisinin, sosyal bilimler üzerindeki etkileri konusunda şu gözlemler yapılabilir: Öncelikle bu işbirliği genel olarak sosyal bilimleri (tabii insan bilimleri de) değersizleştirir. İkinci olarak, çok disiplinli uzmanlık alanlarının gelişimini, seçici davranarak desteklemektedir. Üçüncü olarak temel disiplinlerin "seçici" parçalanmasını desteklerken, aynı zamanda temel disiplinleri tümüyle absorbe etmeye dönük daha üst bütünleşmeleri teşvik etmektedir. Örneğin Batı üniversitelerinde "İnsan Kaynakları" bölümleri, sadece işletme ve endüstri ilişkileri gibi disiplinlerarası bölümlerin değil, sosyoloji, psikoloji ve yönetim bilimleri gibi temel disiplinlerin altını boşaltarak gelişmektedir.

Özerklik meselesine gelince... ÜSİ savunucuları daha önce de değinildiği gibi, sanayicilerin bağımsız-entellektüel faaliyetlere "kaba müdahalelerde" bulunmamaları kaydıyla, ÜSİ'nin üniversitelere özerklik getireceği iddiasındadır. Düşülen kayıttaki acayiplik bir kenara bırakılacak olursa, bu anlayış özerkliği devletle bağların zayıflaması ölçüsünde gelişecek bir özellik olarak görmektedir. En özerk üniversite, özel üniversitedir!

Oysa özerklik en azından Aydınlanmadan bu yana sadece yönetsel (idari ve mali) bir tasarruf değildir. Üniversite, yönetsel biçim olarak özerklikle daha 13. yüzyılda tanışmıştır. Üniversite özerk olmalıdır; çünkü bu kurum bireyin hertürlü içselleştirilmiş inançlar sisteminin tahakkümünden kurtulması, kendi kendine sahip olması; özetle kişisel özerklik edinmesi için de vardır. Buna devletin egemenlik ve otorite ilişkilerini olduğu kadar, sermayenin egemenlik ve sömürü ilişkilerini sorgulamak da dahildir. Kaldı ki Türkiye özelinde bilimsel özerklik mücadelesi tarihi, iktidar erkinin programından bağımsızlaşma çabalarının tarihidir ve bugün bu mücadelenin güncel anlamı, sermayenin programından bağımsızlaşmakta düğümlenmiştir. Ne özel üniversite, ne de ÜSİ içindeki bir üniversite tanım gereği özerk olamaz. Bunun proje sahibi sermayedarların doğrudan ya da dolaylı müdahalesiyle de ilgisi yoktur. Çünkü bu üniversitelerde bilimsel örgütlenme ve faaliyet, bilme istencinin değil, bilimsel faaliyete içselleşmiş kâr istencinin yürüngesinde gerçekleşecektir.

Sonuç Yerine

Bu yazıda Türkiye'de üniversite sisteminin bir bütün olarak sermayenin kâr istenci (firmaların rekabet üstünlüğünü geliştirmeleri) ekseninde yeniden biçimlendirilmeye

çalışıldığına dikkat çektim. Bunun merkezinde üniversite-sanayi işbirliği kavramının yer aldığına değindim ve yerleştirilmek istenen üniversite sisteminde sosyal bilimlerin genel olarak ihmali edildiğini vurguladım.

Bu metin boyunca tartışılanların sonucu olarak şu söylenebilir: Evet, bir tür "ruhban sınıf" edasıyla başının üzerinde-ki "hâlelerle" yaşayan bilim topluluğu devri kapanmıştır. Şimdi tepedeki "hâle" alınıp, kola "altın bilezik" olarak takılmak tadır ve her ikisi arasında, kanımca bir kopuş değil, devamlılık söz konusudur. Özgür bilim pratiği dün pozitivizmi ve onun bilim hâlesini eleştirmeyi gerektiriyordu, bugün ise her türlü epistemolojik konumu önceler tarzda bir toplumsal ilişki olarak sermayeden bağımsızlaşmak gerekli hale gelmiştir.

Sermaye, bilim üzerinde, disiplinler, epistemik ve teorik konumlan enlemesine kesen bir basınç uyguluyor. Pozitivizmi olduğu kadar onun reddiyelerini de katediyor. Gulbenkian Komisyonunun Sosyal Bilimleri Açın başlıklı raporu bizatihi bu basıncın bir ürünüdür. Komisyon raporunun arka planında, profesyonel üniversite yöneticilerinin piyasa mantığı ile sosyal bilimleri yeniden şekillendirmesine karşı, "biz sosyal bilimciler ne yapabiliriz?" sorusu yatıyor. Bu sorunun sadece bilimsel faaliyetin örgütlenmesine dönük politikalar düzleminde değil, felsefi ve teorik düzlemde de tartışılıyor olması anlamlıdır.

Ülkemizde de sosyal bilimlerin akıbeti sorusu şu veya bu düzeyde gündeme geldi ve tartışılıyor. Benim bu yazıda yapmaya çalıştığım, sosyal bilimcilerin üzerinde pek durmadıkları ve geleneksel işbölümü gereği fen bilimcilere ait gördükleri bilim-teknoloji ilişkisi ve üniversite-sanayi işbirliği temalarını bu tartışmalara dahil etmekten ibaretti.